

„Detskí vojaci” na stránkach zahraničných učebníc dejepisu

ADAM SUCHOŃSKI

Počas 20. storočia sme v pomerne krátkom časovom odstupe zaznamenali dva veľké konflikty svetového rozmeru, ktoré si vyžiadali milióny ľudských životov. Keď pozorujeme súčasný svet, veľmi ľahko zistíme ako sa zdevalvovalo heslo, ktoré sa hlásalo predovšetkým po skončení 2. svetovej vojny : „Už nikdy viac vojna“. Dnes môžeme bez akéhokoľvek nadsadenia povedať, že nás ozbrojené konflikty sprevádzajú dennodenne. Od skončenia 2. svetovej vojny do roku 1990 bolo v rôznych častiach sveta zaznamenaných 540 ozbrojených konfliktov a okolo 400 pučov a štátnych prevratov.¹ Najčastejšie ku konfliktom dochádza na africkom a ázijskom kontinente. Pozadie týchto konfliktov je rôznorodé, avšak jedno sa nikdy nemení – potreba zbraní a vojakov. V prípade druhého činiteľa sa čoraz častejšie siahajú po deťoch, a to buď pomocou hrozby alebo prostredníctvom „vymývania mozgov“, voči ktorému sú deti v takom veku obzvlášť poddajné. Potreba neustáleho prísunu nových vojakov je vzhľadom na permanentný charakter súčasných konfliktov obrovská. Podľa údajov jednej z agentúr Organizácie Spojených Národov (UNICEF) vyplýva, že do súčasných konfliktov, ktoré tlejú v rôznych častiach sveta, je zapojených približne 300 tisíc detí vo veku do 18 rokov. Túto smutnú štatistiku ešte viac umocňuje fakt, že veľkú časť týchto mladistvých vojakov tvoria dievčatá.²

Nachádza táto vážna problematika v nejakom rozsahu odzrkadlenie na stránkach dejepisných učebníc? Túto otázku sa pokúsime zodpovedať na základe analýzy vybraných európskych učebníc. Rozsiahlejšia analýza týchto cudzojazyčných učebníc je možná len v Inštitúte Georga Eckerta v Brunswicku, ktorý je jediným miestom svojho druhu na svete.

Pripomeňme, že napriek mnohým zmenám vo vzdelávacích systémoch zostáva učebnica dejepisu naďalej hlavným didaktickým prostriedkom. Je to totižto kniha informujúca s najmasovejším dosahom o udalostiach minulých, ktorej učivo je súčasťou povinného školského vzdelania. Dejepisná učebnica sa zároveň stáva veľmi dôležitým argumentom

¹ *Konflikty współczesnego świata*, red. R. Borkowski, Kraków 2001, s. 39.

² Tamže.

v dobe, kedy sa celý rad krajín zaoberá tvorbou „historického vedomia“. Aj z tohto dôvodu sa koncom 20. storočia viedli v niektorých krajinách (napr. Anglicko, Francúzsko, Nemecko, Taliansko, USA, Rusko) parlamentné debaty, venované práve kritériám výberu obsahu pre súčasné dejepisné učebnice.³ Na začiatku deväťdesiatych rokov bola v 20 krajinách vydaná doteraz používaná učebnica dejín Európy, ktorá mala okrem iného za úlohu podporiť integračné procesy na našom kontinente.⁴

Pri analýze súčasných svetových trendov, súvisiacich s kritériami výberu obsahu pre školské učebnice, môžeme postrehnúť výrazné tendencie smerujúce, okrem iného, k exponovaniu jednotlivých informácií, ktoré sa týkajú situácií rovesníkov súčasnej mládeže v rôznych historických epochách. Je to vhodný prístup uľahčujúci empatiu, ktorá takýmto spôsobom sprostredkúva lepšie pochopenie historických udalostí, ktoré sú pre študentov často abstraktné. Spôsobov, ako je táto téma prezentovaná, je niekoľko. Časť autorov prináša informácie na túto tému pri kapitolách súvisiacich s danou tematikou. Iným riešením je problémové poňatie. Najčastejšie sa realizuje vo forme uzavretého bloku, ktorý prezentuje konkrétnu tému vyobrazením života mládeže v rôznych historických obdobiach.

Zaujímavým a zároveň v zhode so súčasným didaktickými tendenciami sa javí aj prezentovanie informácií na túto tému v špeciálnych materiáloch, ktoré tvoria takzvaný „vonkajší obal“ školských učebníc. Nie náhodou môžu byť príkladom takejto publikácie doplnujúce didaktické materiály, pripravené na začiatku tohto storočia, pre potreby vzdelávania v balkánskych krajinách, ktoré boli svedkami mnohých ozbrojených konfliktov rôzneho charakteru.⁵ Ak berieme do úvahy problematiku, ktorou sa tu zaoberáme, osobitnú pozornosť si zaslúžia kapitoly nazvané: „Deti a vojna“ alebo „Detskí hrdinovia“. Autori tejto publikácie chápu slovné spojenie „Deti a vojna“ zo širšieho uhla. Preto v nej môžeme nájsť tak informácie z obdobia 2. svetovej vojny, ako aj z konca 20. storočia, keď po rozpade bývalej Juhoslávie prebiehali na Balkáne vojenské konflikty. Silnú výpovednú hodnotu má napríklad dokumentárna fotografia, na ktorej je zachytené dievčatko z obliehaného

³ *Historical Consciousness and History Teaching in a Globalizing Society*, red. K. Pellens (i inni), Frankfurt am Main 2001, s. 73.

⁴ *Europäisches Geschichtsbuch*, red. F. Delouche, Stuttgart 1996. V slovenskom preklade DELOUCHE, Frederic a kol.. *Dejiny Európy*. Bratislava : Mladé letá, 1995 (pozn. red.).

⁵ *Childhood in the Past*, red. M. Ristović, D. Stojanović, Belgrade 2001.

Sarajeva, ktoré drží v jednej ruke vôdzku svojho raneného psíka a v druhej pištoľ.⁶ Nezáleží pri tom na tom, či je táto situácia zinscenovaná alebo ide o výjav z reálneho sveta – fotografia

Detskí vojaci v Grécku, 1944. Zdroj: *Childhood in the Past*, red. M. Ristović, D. Stojanović, Belgrade 2001

približuje hrôzy vojny, ktorej obeťami sú stále predovšetkým deti. Je to akiste príznačné, že nasledujúca kapitola s názvom „Detskí hrdinovia“, ktorá nás obzvlášť zaujala, je príkladným opisom činov mladých juhoslovanských partizánov, ktorí bojovali so zbraňou v ruke v čase 2. svetovej vojny. Je na veľkú škodu, že autori tejto zaujímavej publikácie, ktorá je doplnením školských učebníc, nenabádajú čitateľa k porovnávacej analýze účasti detí vo vojne proti okupantom v časoch 2. svetovej vojny a v neskorších krvavých vojenských konfliktoch, aké sa odohrali už po rozpade Juhoslávie.

Tento posledný postulát poskytuje príležitosť pre zamyslenie sa nad cenou, ktorú položili deti bojujúce so zbraňou v ruke. Prijmeme niekedy myšlienku, že deti nesmú nikdy vziať zbraň do rúk? Alebo sa od tejto zásady odkloníme, v závislosti od charakteru vojenských konfliktov?

Odvolať sa na príklady.

V dejepisných učebniciach sa môžeme stretnúť s informáciami, ktoré sú podložené veľmi výrazným obrazovým materiálom, predstavujúcim účasť detí vo vojnách, ktorých cieľ hodnotíme pozitívne, nezávisle od toho, koľko času od daného konfliktu uplynulo.

Ako príklad nám môže poslúžiť revolúcia vo Francúzsku v roku 1830. Táto udalosť je často prezentovaná prostredníctvom obrazu s názvom „Sloboda vedie ľud“ (Eugene Delacroix). Jedným z hrdinov tejto symbolickej a mnohokrát exponovanej scény je parížsky uličník, ktorý drží v obidvoch rukách pištoľ.⁷ Podobne pozitívnu výpovednú hodnotu majú dokumentárne fotografie, zachytávajúce účasť detí vo Varšavskom povstaní. Príklady tohto druhu exponujeme zároveň ako vzory hodné nasledovania. Podobného charakteru sú aj informácie o účasti mladých chlapcov v partizánskych bojoch na území bývalej Juhoslávie počas 2. svetovej vojny.⁸

⁶ Tamže, s. 56.

⁷ Okrem iných: HEIMBACH, Helmut et al. *Zeitreise 2*, Stuttgart 2001, s.74; Kapiaris, J. et al. *Laikas 9*, Vilnius 2006, s.67; ZIEGLER, Peter. *Zeiten Menschen Kulturen 7*, Zürich 1981, s. 55.

⁸ NEŠOVIĆ, Branimir – PRUNK, Janko. *20 Stoletje*, Ljubljana 1994, s. 143.

V Južoslávii boli obľúbené komiksy oslavujúce ako hrdinov mladých chlapcov, ktorí bojovali v partizánskych oddieloch počas druhej svetovej vojny. Zdroj: *Childhood in the Past*, red. M. Ristović, D. Stoianović, Belgrade 2001.

Ak prijmemo za svoj predpoklad, že deti, ktoré bojovali vo vojne o nezávislosť svojej vlasti, konali v mene dobrej veci, môžeme potom rovnakým spôsobom oceniť účasť ich nemeckých rovesníkov na obrane Berlína v 1945? Zdá sa, že jedným z možných spôsobov ako túto dilemu vyriešiť je zhodnotenie miery zodpovednosti dospelých za osud detí a obzvlášť za školský systém, ktorý ich má pripraviť na život v dospelosti. V krajinách s militaristickou tradíciou, a obzvlášť v prípade fašistickej ideológie, išlo od skorých rokov o prípravu na život vojaka.

Autori učebníc z rôznych krajín, pri charakterizovaní vlastností talianskeho a nemeckého fašizmu, venujú

často veľa miesta vojenskej výchove v týchto dvoch krajinách. Na doplnenie informácií slúži obrazový materiál, ktorý zobrazuje vtákanie vojenskej disciplíny mládeži, ako aj cibrenie ich schopností narábania so zbraňou.⁹ Súvisí to s realizáciou politických cieľov, ktoré sú založené na rozšírení územia vlastnej krajiny na úkor iných, čo takmer vždy vedie k vojne. V expanzívnych plánoch má pôvod kult zbrane a uniformy, ako element svojského „výchovného systému“. Tu treba zdôrazniť, že informácie takéhoto druhu nájdeme taktiež v súčasných učebniciach tých krajín, ktoré v minulosti pestovali militaristické tradície.

Napríklad v mnohých nemeckých učebniciach sa uvádzajú príklady toho, ako bola v krajine ešte pred vypuknutím prvej svetovej vojny mládež mentálne pripravovaná na účasť vo vojnových konfliktoch.

Pre tento účel sa okrem iného publikovali plagáty alebo aj pohľadnice s vyobrazeniami malých chlapcov vo vojenských uniformách a so zbraňou, pripravených bojovať za cisára a vlasť. Uverejňovali sa taktiež texty, ktoré glorifikovali vojenskú službu. Podporovala sa výroba hier a hračiek s vojenskou tematikou.¹⁰ Predovšetkým „výchovný“ systém nacistického Nemecka bol nastavený tak, aby pripravoval deti na vojenskú službu. Okrem špeciálnych vojenských školení pripravovaných mládežníckymi organizáciami sa na tento

⁹ Okrem iných: GEČAS, Algirdas – GEČIENE, Loreta. *Pasaulio Istorijas Skaitiniai*, Kaunas 2003; s. 138; ZIEGLER, Peter: *Zeiten Menschen Kulturen* 8, Zürich 1983, s.65; DAVIES, S. *History*, London 2003, s.118.

¹⁰ Okrem iných: BRENDEL, Gregor et al. *Geschichte Konkret* 2, Hannover 2001, 196; *Anno* 3, red. B. Askani, E. Wager, Braunschweig 2002, s. 78 a 168; HEIMBACH, ref. 7, s. 97.

účel využívali aj iné príležitosti, ako napríklad „Deň Wehrmachtu“. Ešte pred vypuknutím 2. svetovej vojny prichádzali rodičia alebo starí rodičia s deťmi na špeciálne pripravené stanovišťa, na ktorých sa pod dozorom inštruktora učili deti využívať rôzne druhy zbraní.¹¹

V jednej zo súčasných nemeckých učebníc je obširnejšia kapitola venovaná výchove mládeže v časoch národného socializmu. Kapitola má názov: „Štandarda – vojna – smrť“. Úvod tejto kapitoly patrí príznačnému fragmentu z prejavu Adolfa Hitlera z roku 1936: „*Vojna je tou najlepšou výchovou pre nemeckú mládež*“. Obrazový materiál, ktorý predstavuje čitateľovi efekty tejto „výchovy“, zachytáva, okrem iného, skupinu chlapcov, ktorí si v roku 1944 plnia svoje povinnosti ako pomocná sila pri batérii protiletadlovej obrany¹². Na fotografii pózujú s úsmevom a hrdí na seba. Ale už o rok zachytáva objektív fotoaparátu podobnú skupinu detí – vojakov, teraz však už prestrašených a plačúcich. Tisíciky takýchto mladistvých vojakov sa dostalo do ruského zajatia. Domov sa vrátili už len niektorí z nich.¹³

Je to príznačné, že sa autori učebníc, ktorí píšu o detských vojakoch v rôznych historických epochách, snažia exponovať danú tému tak, aby v nás vyvolali záujem, primáli k reflexii a vyvolali otázky o zmysle a ciele takýchto skutkov. A práve preto je autorské rozprávanie obohacované špeciálne zvoleným a vhodne zostaveným obrazovým materiálom. Obzvlášť silný účinok na mládež majú vzájomne kontrastujúce dokumentárne fotografie. Príkladom toho je aj fotografia, na ktorej je zachytený Adolf Hitler, ako dekoruje mladistvých obrancov Berlína, ktorí sú na to patrične hrdí a usmievajú sa. Hneď vedľa je na druhej fotografii zachytený deväťročný plačúci chlapec, jeden z obrancov Berlína, ktorý sa dostal do ruského zajatia.¹⁴

S touto tematikou úzko súvisí aj vojenská propaganda, ktorá sa v období prvej a druhej svetovej vojny, okrem iného, viedla aj v Anglicku a Francúzsku. Predovšetkým ide o plagáty alebo pohľadnice s vyobrazeniami detí, ktoré je potrebné chrániť pred nepriateľskými vojskami. Sprievodné texty najčastejšie spájajú vojnu o nezávislosť danej krajiny s potrebou zaistenia bezpečia pre najmladších obyvateľov. Tento motív sa objavuje aj na rôznych regrútskych výzvach.¹⁵

Ak sme do istej miery schopní ospravedlniť informácie na tému detí, ktoré sa zúčastnili vojenských konfliktov pri obrane vlastnej krajiny, hlavne v čase 2. svetovej vojny, tak rovnakou mierou musíme vysloviť nesúhlas v prípade takých konfliktov, ktorých cieľom je

¹¹ *Expedition Geschichte 3*, red. F. Osburg, D. Klose, Frankfurt am Main 2000, s. 120.

¹² Por. *Rückspiegel*. Band 4 (red.) H. J. Lenzian, R. Schörken, Paderborn 1999, s. 134.

¹³ H. EBELING, Hans – BIRKENFELD, Wolfgang. *Die Reise in die Vergangenheit*, Band 5, Braunschweig 1998, s. 139.

¹⁴ Okrem iných: *Anno 4*, red. B. Askani, E. Wagener, Braunschweig 2002, s. 126; Lemberger, Michael. *Durch die Vergangenheit zur Gegenwart 4*, Wien 1999, s. 54.

¹⁵ Okrem iných: BUREŠOVÁ, Jana. *Dějepis 9*, Olomouc 2000, s. 20; ALDEBERT, Jacques. *Histoire Terminales*, Paris 1993, s. 42.

najčastejšie boj o moc, likvidácia nepriateľa na etnickom alebo náboženskom princípe, či na základe odlišných politických postojov. Aj keď problém zneužívania detí na realizovanie takýchto alebo podobných cieľov vyvoláva odpor, je každodennou súčasťou dnešných dní. A preto je dobré, že si táto nadmieru aktuálna téma našla svoje miesto na stránkach učebníc dejepisu.

Tie časti učebníc, ktoré sa venujú súčasným regionálnym vojenským konfliktom, sú najčastejšie ilustrované dokumentárnymi fotografiami alebo karikatúrami, zobrazujúce účasť detských vojakov na týchto konfliktoch, ktorá je podnietená dospelými. Ako príklad môže poslúžiť ilustrácia, na ktorej deti po sebe navzájom strieľajú, zatiaľ čo sa za ich plecami schovávajú dospelí.¹⁶ Takouto cestou sa snažia autori týchto prác poukázať na skutočnosť, že spoločným znakom mnohých súčasných regionálnych konfliktov je to, že sa ich zúčastňuje mládež, bojujúca často pod nátlakom a z iniciatívy dospelých, ktorí sa takýmto spôsobom snažia naplniť vlastné záujmy.

Detskí vojaci sú témou, ktorá sa na stránkach dejepisných učebníc najčastejšie objavuje pri analýze situácie na africkom kontinente po druhej svetovej vojne. Takmer každý opis občianskych vojen, ktoré sú v tejto časti sveta tak častým fenoménom, je ilustrovaný fotografiou. Sú to fotografie s otrasným obsahom. Takou je aj fotografia, na ktorej je zachytený mladý chlapec s puškou, stojací nad telom človeka, ktorého práve pripravil o život. Táto fotografia vznikla v Somálsku v roku 1991.¹⁷ Opisy s podobným obsahom a obrazovým sprievodom sa venujú aj občianskym vojnám v Biafre a Nigérii.¹⁸

Autori dokladajú aj príklady z ázijského kontinentu. Jedna z učebníc informuje o vojenskej príprave malých chlapcov v partizánskom tábore neďaleko Bejrútu.¹⁹ V inom spracovaní témy môžeme nájsť ilustrácie, zobrazujúce mladých Palestínčanov pri hre so zbraňou.²⁰

Veľké množstvo informácií na túto tému nájdeme v školských učebniciach, keď sledujeme priebeh vojny vo Vietname.

¹⁶ Okrem iných: JOKIMAITIS, Rimantas – KASPERAVIČIUS, Algis. *Naujausiujų laikų istorija 10*. Vilnius 1999, s. 289.

¹⁷ Expedition Geschichte 3, ref. 11, s. 208.

¹⁸ LAMBIN, Jean-Michel. *Histoire Terminales*, Paris 1998, s. 210.

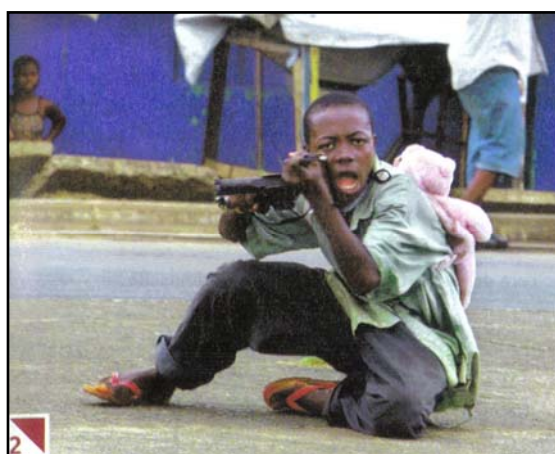
¹⁹ HOFFMANN, Joachim – KRAUTKRÄMER, Elmar. *Geschichtliche Weltkunde Band 4*, Frankfurt am Main 1982, s. 242.

²⁰ BERNARD, Nicole et al. *Histoire Terminales*, Paris 1989, s. 191.

Vojna vo Vietname je príkladom rôzneho situovania detí vo vojenských konfliktoch. Zreteľnejšie je to badať pri bližšej analýze obrazového materiálu, ktorý v podobe dokumentárnych fotografií dopĺňa danú problematiku. Okrem fotografií, ktoré ako výsledok bombardovania zachytávajú zranené a napalmom popálené deti,²¹ nachádzame aj fotografiu, na ktorej dvojica ozbrojených vietnamských chlapcov vedie zajatého amerického pilota.²²

Dodajme, že nezávisle od situačného kontextu, tu máme dočinenia s obzvlášť pre deti tragickými dôsledkami ich aktívnej alebo pasívnej účasti na vojenských konfliktoch.

Účasť detských vojakov v súčasných občianskych vojnách je tematika exponovaná aj v tých učebniciach dejepisu, ktorých hlavnou črtou je bilaterálnosť. Jedným z príkladov môže byť francúzsko-nemecká učebnica. Obširny opis občianskych vojen prevažne na africkom kontinente a s tým súvisiaca téma násilného zneužívania detí v týchto konfliktoch je vhodne doplnená obrazovým materiálom v podobe dokumentárnych fotografií. Na jednej z fotografií je zachytený malý chlapec, ktorý má okrem pušky cez rameno preveseného aj veľkého plyšového medveďa.²³ Takýto obrazový materiál môže byť vhodnou inšpiráciou pre diskusiu nielen na tému výchovných konzekvencií ich účasti na vojne, ale aj na tému ich osudov ako detských vojakov.

Časť autorov uvádza obširne informácie na tému Charty práv dieťaťa, pričom kladú osobitý dôraz na tie časti, v ktorých sa píše o zákaze využívania detí vo vojenských konfliktoch.²⁴

Vo výstižne sformulovaných domácich úlohách majú žiaci za úlohu v mimoškolských zdrojoch nájsť informácie, ktoré potvrdia tézu, že sa napriek formálnym zákazom a neustálemu tlaku na verejnú mienku stále dozvedáme o využívaní detí ako vojakov v rozličných konfliktoch.

Okrem médií a školských učebníc existujú aj inštitúcie, ktoré sa napriek tomu, že ich činnosť nesúvisí s problematikou zneužívania detí vo vojenských konfliktoch, snažia upozorniť svetovú verejnosť na osudy týchto ťažko skúšaných detí. Ako jeden z mnohých príkladov môže poslúžiť špeciálna výstava na tému občianskej vojny v Sudáne, ktorú pripravilo

²¹ LEMBERGER, ref. 14, s. 65.

²² *Wir machen Geschichte*, red. B. Müller, Frankfurt am Main 1987, s. 178.

²³ *Histoire/ Geschichte. Europa und die Welt seit 1945*, red. G. Le Quintrec, P. Geiss, Stuttgart-Leipzig 2006, s. 168.

²⁴ SCAIFE, Michael. *History*, London 2004, s.54.

a realizovalo Múzeum Holokaustu vo Washingtone. Z informačného letáku tejto výstavy sa dozvedáme, že jednu z hlavných častí výstavy tvoria fotografie, ktorých ústredným motívom sú deti postihnuté týmto konfliktom. Okrem fotografií detí, bojujúcich so zbraňou v ruke, tu nájdeme aj fotografie detí, ktoré zostali dôsledkom vojny zmrzačené.²⁵

Na pozadí tejto a mnohých iných iniciatív sa vynára otázka: Dokážu takéto a im podobné aktivity, ak už nie eliminovať, tak aspoň znížiť počet „detských vojakov“? Len ťažko nájdeme na túto otázku jednoznačnú odpoveď. A preto je správne, že sa súčasné školské učebnice tejto téme venujú, keďže takto podporujú vnímavosť mladých s tragickým osudom ich rovesníkov, mladých, ktorí sú našou budúcnosťou. Pretože sú to dospelí, ktorí vkladajú deťom do rúk zbrane a kážu im zabíjať iných. A jedine dospelí dokážu spraviť z „detských vojakov“ len historický pojem.

Preložil Martin Profant

Prof. zw. dr hab. Adam Suchoński pôsobí na Katedre didaktiky dejepisu a náuky o spoločnosti Historického ústavu Opolskej univerzity (Poľsko). Zaoberá sa problematikou využitia médií pri výučbe dejepisu, metodikou tvorby dejepisných učebníc, analýzou európskych i mimoeurópskych učebníc dejepisu, historickým vedomím mládeže a historickými stereotypmi.

Podrobnejšie: <http://historia.uni.opole.pl/show.php?id=12&lang=pl&m=1>

²⁵ Sudan – United States Holocaust Memorial Museum.